

## تحلیل محتوای بعد اخلاقی

### اهداف مصوب در کتاب‌های درسی دوره متوسطه ایران

کچ حسن نجفی / دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد

hnajafih@yahoo.com

رضا جعفری هرنندی / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه قم

اکبر رهنما / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد

دریافت: ۱۳۹۲/۱۱/۲۴ - پذیرش: ۱۳۹۳/۴/۴

#### چکیده

این پژوهش، با هدف تحلیل میزان توجه به بعد اخلاقی اهداف مصوب در کتاب‌های درسی دوره متوسطه ایران به روش توصیفی، از نوع تحلیل محتوا انجام شد. جامعه آماری، کتاب‌های درسی دوره متوسطه در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ بود که از میان آنها، ۱۱ جلد کتاب درسی به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار اندازه‌گیری، چک‌لیست تحلیل محتوای محقق‌ساخته بود. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش بیانگر این است که: ۱. کتاب‌های دوره متوسطه، ۳۴۷ مرتبه به بعد اخلاقی اهداف مصوب توجه نموده‌اند. ۲. میزان توجه در کتاب‌های پایه‌های اول، دوم، سوم و چهارم دوره متوسطه، به ترتیب ۱۲۰، ۹۶، ۴۱ و ۹۰ مرتبه می‌باشد. ۳. بیشترین فراوانی مشاهده‌شده مربوط به کتاب دین و زندگی پایه دوم با ۵۹ مرتبه است. ۴. در کتاب‌های زیست‌شناسی پایه اول و تاریخ معاصر ایران پایه سوم، توجهی به بعد اخلاقی اهداف مصوب نشده است. ۵. در مجموع، توجه به بعد اخلاقی اهداف مصوب، در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، ضمن نامتناسب بودن با ویژگی‌های روان‌شناختی و زیست‌شناختی دانش‌آموزان، در حد پایین قرار داشته است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، کتاب درسی، دوره متوسطه، بعد اخلاقی اهداف مصوب.

#### مقدمه

در نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران، که بر مبنای جهان‌بینی اسلامی استوار است، انسان مطلوب دارای خصوصیات و ویژگی‌هایی است که مبنای نظری آن در قرآن کریم و نمود عملی آن، تنها در وجود مقدس پیامبر اعظم ﷺ و اهل‌بیت  تبلور یافته است (رهنما، ۱۳۸۴، ص ۱۷). از مهم‌ترین ابزارهای پرورش انسان مطلوب، می‌توان به تربیت اخلاقی اشاره نمود. به فرایند برانگیختن، فراهم ساختن و به کار بستن سازوکارهای آموزشی و پرورشی در جهت دریافت گزاره‌های اخلاقی و شناختن و شناساندن فضایل و رذایل و زمینه‌سازی برای ایجاد نگرش و روی آوردن به اخلاق حسنه و تقید و پایبندی و عینیت دادن ارزش‌های اخلاقی، به منظور رسیدن به سعادت و کمال جاودانه، تربیت اخلاقی اطلاق می‌شود. بر این اساس، دانش تعلیم و تربیت از داده‌ها و یافته‌های اخلاق بهره می‌گیرد و با سازوکارهای خود، نگرش و رفتار اخلاق را در افراد ایجاد کرده و آدمی را از خودمحموری رهایی بخشیده و به او رنگ خدایی می‌دهد (رضاداد نام، ۱۳۹۰، ص ۶۶). به عبارت دیگر، سازندگی درونی، اصلاح و تهذیب نفس انسان در سعادت فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی (داودی، ۱۳۸۵)، نقش بسزایی دارد، به طوری‌که اگر انسان همه علوم را تحصیل کند و کلیه نیروهای طبیعت را به تسخیر خویش درآورد، اما از پایبندی به اخلاق و تسلط بر نفس خود ناتوان باشد، از رسیدن به سعادت و نیل به کمال بازمی‌ماند. همه پیشرفت‌های علمی و صنعتی در صورتی‌که با اصلاح درون انسان همراه نباشد، کاخ‌های سر به فلک کشیده‌ای را می‌مانند که بر فراز قله آتشفشان بنا شده باشد. از این‌رو، تربیت اخلاقی انسان و «برنامه انسان‌سازی» برای هر جامعه‌ای، امری حیاتی است (سادات، ۱۳۸۴، ص ۱).

دستیابی به اهداف اخلاقی جامعه، که به صورت اهداف آموزشی و در قالب کتاب‌های درسی و محتوای تعیین‌شده منعکس می‌شوند، آرمان هر نظام آموزشی است. اگر برنامه درسی و محتوای کتاب‌های مربوط، هماهنگ و همسو با اهداف کلی و جزئی نظام نباشد، نمی‌توان نسبت به تحقق هدف‌های اخلاقی مصوب امیدوی داشت. موفقیت یک نظام آموزشی، در گرو هماهنگی اجزای متشکله با یکدیگر و همسویی آنان در جهت تحقق هدف‌ها و تناسب آن با ویژگی‌های خاص مخاطبان آموزشی است (روزنایی، ۱۳۸۱). اطمینان از این تناسب، نیاز به بررسی و تحلیل محتوا دارد. این تحلیل، به دست‌اندرکاران و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند که به هنگام تدوین، گزینش و انتخاب محتوای کتاب‌های درسی، دقت بیشتر نموده و ضمن تسهیل یادگیری، زمینه پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را فراهم آورند. در حقیقت، تحلیل محتوا کمک می‌کند تا مفاهیم، اصول، نگرش‌ها، باورها و کلیه اجزای

نااهل باشد، زندگی مردم را به تاراج می‌برد و همه را به هلاکت می‌رساند. امام موسی کاظم علیه السلام می‌فرماید: «الزَّمُّ الْعِلْمُ لَكَ مَا دَلَّكَ عَلَى صَلَاحِ قَلْبِكَ وَ أَظْهَرَ لَكَ فُسَادَهُ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸، ص ۳۳۳)؛ لازم‌ترین علم آن است که تو را به پاک‌سازی دل (و تهذیب باطن) رهبری کند و تباهی و فساد دل را بر تو آشکار سازد.

با توجه به نقش و اهمیت کتاب‌های درسی در آموختن دانستی‌ها، شکل‌دهی باورها و ارزش‌ها و ایجاد نگرش‌های مناسب اخلاقی و در مجموع، آنچه در قالب اهداف برای دانش‌آموزان تعیین شده دارد. سؤال اصلی پژوهش این است که «کتاب‌های درسی دوره متوسطه ایران به میزانی به بعد اخلاقی اهداف مصوب توجه نموده‌اند؟» البته برای پاسخ به این پرسش و روشن نمودن موضوع و ترسیم تصویری مناسب برای مسئولان، برنامه‌ریزان و سایر علاقه‌مندان باید به سؤال‌های فرعی ذیل نیز جواب داده شود.

۱. بُعد اخلاقی اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش شامل چه مؤلفه‌هایی است؟
۲. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی، «ادبیات فارسی» دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟
۳. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی، «دین و زندگی» دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟
۴. به چه میزان در محتوای کتاب درسی، «مطالعات اجتماعی» پایه اول دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟
۵. به چه میزان در محتوای کتاب درسی، «زیست‌شناسی» پایه اول دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟
۶. به چه میزان در محتوای کتاب درسی، «تاریخ معاصر ایران» پایه سوم دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟
۷. به چه میزان «پایه‌های تحصیلی» دوره متوسطه، نسبت به اهداف مصوب اخلاقی در سال ۱۳۹۲، توجه نموده‌اند؟

### چارچوب نظری

بررسی میزان توجه و چگونگی ارائه اهداف مصوب اخلاقی دوره متوسطه، در کتاب‌های درسی، از دو جنبه برنامه درسی صریح و پنهان قابل اهمیت است. برنامه‌های درسی صریح، در حقیقت برنامه‌هایی هستند که هدف‌های آنها در برنامه درسی مدرسه پیش‌بینی می‌شود. برنامه‌های درسی پنهان، برنامه‌هایی هستند که بدون پیش‌بینی قبلی و در فرآیند آموزش - یادگیری شکل گرفته و فراگیران از آنها تأثیر

مطرح شده در قالب درس‌های کتاب، مورد بررسی علمی قرار گیرد و با هدف‌های برنامه درسی، مقایسه و ارزشیابی شود (یارمحمدیان، ۱۳۸۱، ص ۱۴۹؛ اورنشتاین و هانکینز، ۱۹۹۳، ص ۲۱۰).

### بیان مسئله

اخلاق و تربیت اخلاقی، از سه جنبه برای دانش‌آموزان لازم و ضروری است: آرامش روانی فردی، آرامش اجتماعی و رسیدن به کمال مطلوب الهی. در اینجا درباره این سه زمینه، اندکی توضیح می‌دهیم. از جنبه فردی و آرامش روانی، ضرورت تربیت اخلاقی از این جهت است که روح را سالم می‌سازد و بهترین شیوه زندگی دانش‌آموز را تعلیم می‌دهد. اخلاق، رذیلت‌ها را معرفی می‌کند و راه پرهیز از آنها را نشان می‌دهد. همچنین فضائل را می‌شناساند و راه به دست آوردن آن را معین می‌کند. در این سطح، بهداشت روانی فردی دانش‌آموز رعایت شده و وی نوعی احساس آرامش می‌کند. جنبه دیگر اخلاق، بُعد اجتماعی آن است؛ یعنی اینکه اگر دانش‌آموز به قواعد و احکام اخلاقی پایبند باشد، نه تنها خودش احساس آرامش می‌کند، بلکه اجتماع هم از کردارها و رفتارهای پسندیده او احساس آرامش می‌کنند. پس اخلاق نیکو، مناسبات اجتماعی را بهبود می‌بخشد و فضای جامعه را باطراوت می‌سازد. جنبه دیگر ضرورت تربیت اخلاقی، پرورش استعدادها و شکوفا شدن آنها برای رسیدن به کمالات نهایی است؛ یعنی دانش‌آموز مسلمان با اخلاص و عمل صالح، فقط به این انگیزه که خداوند متعال را خشنود سازد، به کارهای اخلاقی دست می‌زند. استمرار این نوع کار اخلاقی، به دانش‌آموز، کمالات گرانقدری را هدیه می‌دهد. برای دانش‌آموز مؤمن، چه لذتی بالاتر از خشنودی خدا و لقا و دیدار اوست. اساساً انسان برای همین هدف، آفریده شده است تا با آگاهی و عمل صالح و استمرار در کردارهای اخلاقی، به خدا برسد. از جنبه دیگر، تربیت اخلاقی از آنجا ضرورت می‌یابد که معمولاً میان خواسته‌ها و امیال متعدد مادی دانش‌آموز و نیازهای اخلاقی و معنوی، او تعارض، صورت می‌گیرد. از این رو، وی در میان این تعارض‌ها مجبور به «انتخاب» می‌شود. بنابراین، تربیت اخلاقی دانش‌آموز امری، ضروری است تا در این انتخاب، آنچه به نفع سعادت و رستگاری واقعی و الهی اوست، برگزیند. اگر تربیت اخلاقی دانش‌آموز جدی تلقی نشود، در کشاکش دائمی میان ارزش‌های اخلاقی و تمایلات حیوانی، غالباً تمایلات حیوانی بر جنبه‌های اخلاقی می‌چربد و آنها را از میدان خارج می‌سازد. این امر، سقوط به جهنم و عذاب ابدی را در پی خواهد داشت. ضرورت اخلاق و تربیت اخلاقی را از این زاویه هم می‌توان بررسی کرد که نتایج و دستاوردهای همه علوم، اینک در اختیار انسان است. حال اگر انسان از تربیت اخلاقی، روحی و معنوی برخوردار نباشد، از این دستاوردهای علوم نیز نمی‌تواند در جهت سعادت حقیقی و کمال واقعی خود بهره‌مند شود. علم، چراغ است. اگر در دست انسان

می‌پذیرند (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۰، ص ۵۸). در این زمینه، بررسی محتوای کتاب‌های درسی، می‌تواند نقاط قوت و ضعف کتاب‌های درسی را برای اصلاح و تغییر احتمالی محتوا، متناسب با اهداف تعیین شده و اصول علمی در اختیار مدیران و برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی قرار دهد (مهرمحمدی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۲۰۷).

البته برای انجام چنین فرایندی، نیاز به فهم برخی از مفاهیم است که در ادامه به توصیف آنها پرداخته می‌شود.

### آموزش متوسطه

آموزش متوسطه، مرحله‌ای از نظام آموزشی است که طی آن دانش‌آموزان جوان به افرادی مستقل و مسئول تبدیل می‌شوند و علم و مهارت لازم را برای ورود به زندگی آینده خود کسب می‌کنند. در این مرحله، دانش‌آموزان از رشد همه‌جانبه‌ای برخوردار می‌شوند و به تبع آن، نیازهای مختلفی پیدا می‌کنند (ملکی، ۱۳۹۰، ص ۱۶). این دوره تحصیل، از سه بعد دوره‌ای انتقالی است: انتقال از آموزش عمومی، همگانی و غیرتخصصی، به آموزش دانشگاهی خاص عده‌ای محدود و تخصصی، انتقال از محیط آموزش به محیط کار و زندگی و بالاخره، دوره انتقال میان کودکی و جوانی و بلوغ، که فرد به استقلال و قبول مسئولیت می‌رسد. هریک از این ابعاد، به‌تنهایی از حساسیت و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و ترکیب آنها با یکدیگر، حساسیت و اهمیت این دوره را چند برابر می‌کند (موسی‌پور، ۱۳۹۰، ص ۵۹).

### اهداف مصوب اخلاقی

در فرایند آموزش، پس از یقین ضرورت آموزش، باید تعیین کرد که از راه آموزش، رسیدن به چه چیز موردنظر است. در واقع، باید دید پس از آموزش، چه تغییر عملی باید در یادگیرنده مشاهده کرد. همچنین، اگر قرار باشد برنامه‌های آموزشی خوب طرح‌ریزی شود و کوشش‌هایی در راه بهبود و اصلاح مستمر برنامه‌ها انجام گیرد، مشخص بودن هدف‌های آموزش و پرورش بسیار ضرورت دارد (تقی‌پور ظهیر، ۱۳۸۶، ص ۱۱۰).

«هدف»، در لغت به معنای هر چیز بلند و بر افراشته (بنا، ریگ توده، و مانند آن)، نشانه‌تیر و آنچه آدمی برای رسیدن به آن بکوشد (از قبیل مقام، مال و مکتب) و به معنای مقصود و غایت به کار می‌رود (معین، ۱۳۶۴، ص ۶۵). در تعلیم و تربیت، هدف «به معنای وضع نهایی و مطلوبی است که سودمند تشخیص داده شده و برای رسیدن به آن، فعالیت‌های مناسب تربیتی انجام می‌گیرد» (اعرافی و همکاران،

۱۳۸۶، ص ۵). اهداف اخلاقی، گزاره‌هایی توصیفی هستند که جهت‌گیری کلی اخلاقی را مشخص نموده و در فرایند تعلیم و تربیت اخلاقی چهار نقش اساسی دارند:

۱. فعالیت‌های اخلاقی و تربیتی را رهبری و هدایت می‌کنند. به همین دلیل، بدون داشتن یک هدف مشخص، جهت و مسیر فعالیت‌های اخلاقی نیز نامشخص خواهد بود؛
۲. هدف‌های اخلاقی، به‌ویژه هدف‌های واسطی در دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت اخلاقی ایجاد انگیزه می‌کند و آنان را برای دستیابی به اهداف موردنظر به جوشش و حرکت وامی‌دارد؛
۳. در صورتی می‌توان فعالیت‌های اخلاقی و میزان موفقیت و شکست آنها را ارزیابی کرد که هدفی برای آنها تعیین شده باشد. بنابراین، با تعیین اهداف، می‌توان فعالیت‌های اخلاقی را ارزیابی، قوت و ضعف آنها را شناسایی و در نهایت، آنها را اصلاح کرد.
۴. فعالیت‌های همه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت در حوزه‌های اخلاق و تربیت اخلاقی با یکدیگر هماهنگ می‌گردد. در نتیجه، از کارهای موازی و متعارض جلوگیری می‌شود (شریعتمداری، ۱۳۶۷، ص ۱۷۸).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مطالعات گسترده‌ای در زمینه مشکلات آموزش و پرورش آغاز و در زمینه اهداف، طرح‌های اصلاحی متعددی پیشنهاد شد. به عنوان نمونه، می‌توان به تصویب قانون اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش در مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۶۶ اشاره کرد (گویا، ۱۳۷۸). شورای عالی آموزش و پرورش، به دنبال تصویب این قانون، ابتدا اهداف کلی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران را در جلسه شماره ۶۲۶ تصویب نمود. در این مصوبه آمده است: کمال انسان در نظام تعلیم و تربیت اسلامی رسیدن به قرب الهی است. این هدف غایی خود به هدف‌های: ۱. اعتقادی؛ ۲. اخلاقی؛ ۳. علمی - آموزشی؛ ۴. فرهنگی هنری؛ ۵. اجتماعی؛ ۶. زیستی؛ ۷. سیاسی؛ ۸. اقتصادی تقسیم و برای هر گروه نیز چندین هدف تدوین شده است. در مرحله بعد، در جلسه شماره ۶۴۷، اهداف دوره متوسطه جمهوری اسلامی ایران تصویب شد. در این مصوبه، آمده است: در راستای رسالت و مأموریت آموزش و پرورش و جهت‌دهی به رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان بر پایه تعالیم و دستورات دین مبین اسلام، مدیران، برنامه‌ریزان و همه افرادی که در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان نقشی بر عهده دارند، مکلفند در برنامه‌ریزی امور، سازماندهی فعالیت‌ها و انجام وظایف مربوط به گونه‌ای اقدام نمایند که تا با پایان دوره تحصیلی، دانش‌آموزان به اهداف تعیین شده دستیابی پیدا نمایند (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۴).

## محتوا و کتاب درسی

«محتوا»، یکی از عناصر هر برنامه درسی است. محتوای برنامه درسی دربردارنده دانش‌ها (حقایق، تبیین‌ها، اصول، تعاریف)، مهارت‌ها و فرایندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم‌گیری، ایجاد ارتباط) و ارزش‌ها (خوب و بد، صحیح و غلط، زشت و زیبا) است (ملکی، ۱۳۹۰، ص ۶۸). هر محتوایی، برای ارائه به دیگران، نیازمند ابزار و وسایلی است که اطلاعات و داده‌ها در آنها نگهداری و منتقل می‌شوند. این ابزارها و وسایل، رسانه‌های آموزشی نامیده می‌شود (ای. پی. ای، ۲۰۰۸، ص ۳۷؛ American Psychological Association).

یکی از پرکاربردترین و مهم‌ترین رسانه‌های آموزشی در نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان، به‌ویژه نهاد آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، کتاب درسی است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت محسوب می‌شود و فعالیت‌ها و تجارب یادگیرندگان، بر محور آن سازماندهی می‌گردد (دیبایی صابر و همکاران، ۱۳۸۹). یونسکو (۲۰۰۵) در تعریف «کتاب درسی» می‌نویسد: «کتاب درسی، وسیله اصلی یادگیری است که برای دستیابی به مجموعه خاصی از نتایج آموزشی طراحی شده، و از متن، تصویر و یا متن و تصویر، تشکیل شده است و به طور سنتی، مجموعه چاپی مجلدی است که آسان‌سازی توالی فعالیت‌های یادگیری را هدایت و راهنمایی می‌کند».

## تحلیل محتوا

یک فن تحقیقی است که می‌کوشد محتویات آشکار ارتباط را به صورت عینی، نظام‌دار و کمی توصیف نماید. تجزیه و تحلیل محتوا، حداقل باید دارای چهار خصلت عینی بودن، منظم بودن، آشکار بودن و مقداری بودن باشد (فرمهبینی فراهانی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۶). تحلیل محتوا در مورد آن دسته از مسائل پژوهشی به کار می‌رود که می‌توان مستقیماً با توصیف ویژگی‌های موردنظر بدان مسائل پاسخ داد (باردن، ۱۳۷۴، ص ۳۶).

## پیشینه بحث

در بررسی پیشینه پژوهش مشخص شد، پژوهشی که به طور اخص به تحلیل محتوا در اهداف مصوب اخلاقی دوره متوسطه بپردازد وجود ندارد. در ادامه، برخی از پژوهش‌ها که تا حدودی با موضوع تحقیق در ارتباط قرار می‌گیرند، مرور می‌شود.

نتایج پژوهش یزدانی و حسنی (۱۳۹۰)، تحت عنوان *بررسی میزان انطباق اهداف راهنمای برنامه‌های درسی (دوره ابتدایی و راهنمایی) با اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش*، حاکی از این است که در مجموع ۴۴ درصد از اهداف مصوب این دوره‌ها، با هیچ‌یک از اهداف راهنمای برنامه‌های درسی پوشش داده نشده و اهداف تدوین شده، اغلب در حوزه شناختی و مهارتی است.

رستمی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از منظر مؤلفه‌های اخلاقی جهان‌شمول*، به این نتیجه رسید که محتوای این کتاب مطابق اهداف اخلاقی که برای آن ترسیم شده نیست و به ارزش‌های اسلامی و مفاهیم اخلاقی جهان‌شمول توجه چندانی نشده است.

یافته‌های تحقیق پارسا (۱۳۸۷)، با عنوان *سنجش میزان مطلوبیت تحقق اهداف آموزش متوسطه*، نشان می‌دهد که به عقیده آزمودنی‌ها (دبیران، مربیان و اولیاء و کارشناسان) نظام آموزش متوسطه در بین طبقات هشت‌گانه اهداف، در تحقق اهداف فرهنگی و اجتماعی، موفق‌تر از سایر حیطه‌ها عمل کرده و در تحقق اهداف اخلاقی، سیاسی و اقتصادی نتوانسته است به خوبی به سایر اهداف عمل کند.

هاشم‌زاده (۱۳۸۷)، در پژوهشی با عنوان *بررسی میزان تحقق اهداف دوره راهنمایی تحصیلی از دیدگاه افراد مرتبط در استان قم*، نشان داد که میانگین کل تحقق اهداف دوره راهنمایی ۷۳/۵ درصد می‌باشد و بین نظرات معلمان، دانش‌آموزان و والدین تفاوت معناداری وجود دارد؛ معلمان کمترین نمره و والدین بیشترین نمره را به میزان تحقق اهداف دوره راهنمایی داده‌اند. همچنین در بین اهداف، بیشترین میزان تحقق اهداف در اهداف سیاسی با ۷۷/۲۵ درصد، اهداف اعتقادی با ۷۷ درصد و اهداف اجتماعی با ۷۶/۵ درصد و کمترین تحقق در اهداف فرهنگی - هنری با ۷۱/۵ درصد، اهداف اخلاقی با ۷۰ درصد و اهداف علمی - آموزشی با ۶۹/۲۵ درصد می‌باشد.

سیف‌اللهی (۱۳۸۵)، در تحقیق خود با عنوان *تحقیق اهداف آموزشی کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی*، به این نتایج دست یافت که در قلمرو عمل و رفتار، کلیه گروه‌ها در حد ضعیف، در قلمرو بینش و باورها و گرایش‌ها، همه گروه‌ها رتبه‌بندی خوب و در هر سه قلمرو، کلیه گروه‌ها، رتبه متوسط کسب کرده‌اند. این تحقیق، نشان داد که اهداف آموزشی کتاب‌های دین و زندگی در هر سه قلمرو شناخت و بینش، باورها و گرایش‌ها و عمل و رفتار تا حد مطلوب تحقق پیدا نکرده است، اما میزان تحقق این اهداف، در قلمرو شناخت و بینش از سایر موارد بیشتر است.

پس از مطالعه مبانی نظری موضوع و بررسی اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش، فرم تحلیل محتوا که شامل بعد اخلاقی اهداف مصوب بود، تنظیم شد. فرم مورد نظر، با استفاده از جدول‌های محقق‌ساخته، کدگذاری و طبقه‌بندی گردید.

برای حصول اطمینان از وجود روایی، اهداف مفهومی استخراجی اولیه در اختیار گروهی از صاحب‌نظران برنامه‌درسی گذارده شد و از آنها خواسته شد اهداف را به لحاظ درجه تناسب با مفاهیم مرتبط با بعد اخلاقی اهداف مصوب در حوزه برنامه درسی در طیفی از یک تا پنج ارزش‌گذاری کنند. ماحصل بررسی نتایج ارزش‌گذاری‌های آنان، تأیید اهداف جزئی دسته‌بندی‌شده با ارزش میانگین ۴/۳ از ۵ بوده است. به علاوه، در فرایند ساخت ابزار، برای اطمینان از وجود روایی صوری و محتوایی ابزار، چک‌لیست تهیه شده اولیه، مجدداً توسط صاحب‌نظران و متخصصان مذکور، مورد بررسی قرار گرفته و پس از اعمال نظرات اصلاحی آنها، فرم نهایی ابزار در طیفی از یک تا پنج ارزش‌گذاری شد که این بار نیز ارزش میانگین ۴/۴ از ۵ را به دست آورد.

برای تأمین پایایی ابزار، از تکنیک اجرای مجدد استفاده شده است. بدین صورت که فرم نهایی تهیه‌شده به طور همزمان و مجزا در اختیار تحلیلگر محتوای متخصص دیگری نیز قرار داده شد که به‌طور مجزا، چند درس از برخی کتاب‌ها را تحلیل نمایند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام‌شده، همزمان توسط پژوهشگر اصلی و متخصص مذکور، مورد محاسبه قرار گرفت. نتیجه حاصله مبین ضریب همبستگی ۰/۸۶ بوده است.

با توجه به روش انجام پژوهش ماهیت، و هدف و نوع مقیاس اندازه‌گیری، تحلیل آماری داده‌های پژوهش در سطح توصیفی انجام شده و در این ارتباط، از شاخص‌های گرایش مرکزی و پراکندگی چون فراوانی، درصد، میانگین، رتبه‌بندی و جداول توصیفی استفاده شده است.

### یافته‌های پژوهش

در این قسمت، نتایج بررسی سؤال‌های پژوهش، به تفکیک در هفت قسمت تشریح شده است: نتایج سؤال اول پژوهش: بُعد اخلاقی اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش شامل چه مؤلفه‌هایی است؟

بر اساس بررسی اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش، تعداد پانزده مؤلفه برای بُعد اخلاقی استخراج گردید که در جدول (۱) نمایان است. برای ادامه، فرایند پژوهش از این اهداف به عنوان مبانی برای تحلیل کتاب‌های درسی استفاده شده است.

کلبعلی (۱۳۸۴)، در پژوهش به بررسی محتوای کتاب‌های دینی، اجتماعی و فارسی دوره‌های ابتدایی و راهنمایی در رابطه با آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی، نشان داد که ارزش‌های اسلامی در کتاب‌های فارسی و دینی، از نظر کمی برابر با اهداف آن دروس است، ولی ارزش‌های ایرانی در حد اهداف دروس مذکور نیست.

کریم‌پور (۱۳۸۰)، در پژوهشی با عنوان بررسی قابلیت اجرایی اهداف آموزش و پرورش دوره متوسطه به این نتیجه رسید که اهداف اخلاقی، در حد متوسط (۲/۰۶)، قابلیت اجرایی داشته است. تورن برگ و هرشل (۱۹۸۲)، در تحقیقی با عنوان به موقع اجتماعی شدن جوان در گروه همسال و اشمیت و نیل (۱۹۹۹)، در تحقیقی با عنوان وظیفه مدرسه در تعلیم و رشد دانش‌آموزان به این نتیجه رسیدند که مدرسه عامل مهم و تأثیرگذاری بر رشد فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی دانش‌آموزان است. در پژوهشی‌های دیگر نیز مانند میدگلی و اندرمان (۲۰۰۳)، مک دونالد (۲۰۰۲)، رایبا (۱۹۹۷)، نیمی و جون (۱۹۹۳)، ژیرو (۱۹۹۲) و آیزنر (۱۹۷۹)، اهمیت انتقال مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی و اعتقادی از طریق محتوای دروس (کتاب‌ها) بسیار مهم توصیف شده‌اند؛ چراکه می‌تواند نسل نو را قادر سازد تا جامعه‌ای بهتر و مطلوب‌تر را ایجاد کنند.

### روش پژوهش

با توجه به تحلیل کمی، عینی و نظام‌مند کتاب‌های درسی، در زمینه توجه به اهداف مصوب اخلاقی و همچنین ابزار مورد استفاده، روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا می‌باشد. واحد ثبت در این تحقیق، مضمون بوده و روش شمارش نیز فراوانی است. مقوله‌بندی و تعیین شاخص‌ها در این تحقیق، با روش جعبه‌ای است؛ یعنی طبقات (مؤلفه‌ها) پیش از اجرای تحقیق تعیین می‌شوند. به همین دلیل، به آن روش از پیش تعیین‌شده نیز می‌گویند (نوریان، ۱۳۸۹، ص ۶۵).

جامعه آماری پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی دوره متوسطه در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ است که بالغ بر ۱۷۶ عنوان در پایه‌ها و رشته‌های مختلف می‌باشد. نمونه آماری پژوهش، شامل ۱۱ جلد کتاب درسی ادبیات فارسی، دین و زندگی، مطالعات اجتماعی، زیست‌شناسی و تاریخ معاصر ایران دوره متوسطه می‌باشد که به صورت هدفمند و با توجه به انطباق با منطق تحلیلی پژوهش انتخاب شدند.

با توجه به اطلاعات موردنیاز برای بررسی سؤال‌های تحقیق، در این پژوهش، ابزار گردآوری داده‌ها، چک‌لیست یا فرم تحلیل محتوای کتاب‌های درسی محقق‌ساخته بوده که برای ساخت آن،

کتاب‌های درسی ادبیات فارسی است. همچنین، درصد فراوانی اهداف مصوب اخلاقی، نسبت به کل واحدهای ضبط شمارش شده، حاکی از این است که از کل ۵۷۹۱ واحد شمارش شده ۱۵۴ فراوانی، یا ۲/۷ درصد به بعد اخلاقی اهداف مصوب اشاره نموده‌اند که در پایه اول از تعداد کل ۱۴۲۵ واحد ۳۱ فراوانی یا ۳/۶ درصد، در پایه دوم از تعداد کل ۱۴۹۸ واحد ۳۷ فراوانی یا ۲/۵ درصد، در پایه سوم، از تعداد کل ۱۵۳۹ واحد ۱۸ فراوانی یا ۱/۲ درصد و در پایه چهارم، از تعداد کل ۱۳۲۹ واحد ۴۸ فراوانی یا ۳/۶ درصد بوده است. از سوی دیگر، باید اذعان کرد که ماهیت کتاب‌های درسی ادبیات فارسی به گونه‌ای است که باید به بُعد اخلاقی توجه کافی شود. از قدیم، متون ادب فارسی سرشار از نکات اخلاقی بوده‌اند و فراگیران حتی در مکاتب، کتاب‌های غنی در مورد اخلاق مانند *معراج السعاده* را مطالعه می‌نموده‌اند، اما با توجه به یافته‌های بالا، این موضوع تحقق نیافته است که جا دارد مؤلفان کتاب‌های درسی به آن توجه کافی نمایند.

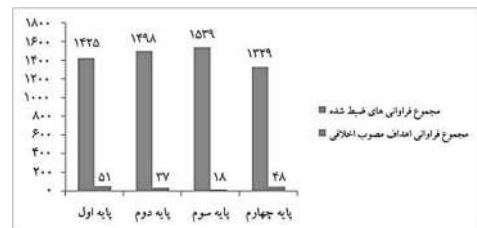
جدول ۳: میزان توجه کتاب‌های درسی ادبیات فارسی به بعد اخلاقی اهداف مصوب نسبت به کل واحدهای شمارش شده

پایه	مجموع واحدهای شمارش شده	مجموع فراوانی اهداف مصوب اخلاقی	درصد فراوانی اهداف مصوب اخلاقی
اول	۱۴۲۵	۵۱	۳/۶
دوم	۱۴۹۸	۳۷	۲/۵
سوم	۱۵۳۹	۱۸	۱/۲
چهارم	۱۳۲۹	۴۸	۳/۶
جمع	۵۷۹۱	۱۵۴	۲/۷

جدول ۴: نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی ادبیات فارسی به لحاظ میزان توجه به بعد اخلاقی اهداف مصوب

پایه اهداف	اول فراوانی	دوم فراوانی	سوم فراوانی	چهارم فراوانی	مجموع	
					فراوانی	درصد
۱	۲	۷	۰	۴	۱۳	۸/۴
۲	۶	۴	۵	۳	۱۸	۱۱/۷
۳	۳	۰	۰	۱	۴	۲/۶
۴	۴	۰	۱	۷	۱۲	۷/۸
۵	۲	۳	۲	۱	۸	۵/۲
۶	۵	۲	۰	۴	۱۱	۷/۱
۷	۸	۹	۲	۳	۲۲	۱۴/۳
۸	۱	۰	۱	۳	۵	۳/۲
۹	۲	۱	۲	۲	۷	۴/۵
۱۰	۴	۲	۱	۳	۱۰	۶/۵
۱۱	۰	۳	۰	۰	۳	۱/۹
۱۲	۲	۰	۰	۰	۲	۱/۳
۱۳	۰	۲	۱	۹	۱۲	۷/۸
۱۴	۵	۱	۳	۵	۱۴	۹/۱
۱۵	۷	۳	۰	۳	۱۳	۸/۴
مجموع	۵۱	۳۷	۱۸	۴۸	۱۵۴	۱۰۰

نمودار ۱: میزان توجه کتاب‌های درسی ادبیات فارسی به بعد اخلاقی اهداف مصوب نسبت به کل واحدهای شمارش شده



جامعه ایرانی، یک جامعه شیعی اسلامی است. چنین جامعه‌ای، باید در راستای اسلامی نمودن نهادهای گوناگون خود تلاش نماید. تربیت اخلاقی، جزئی جداناپذیر از این اسلامیت است. جزئی خدشه‌ناپذیر که تمام آرمان‌های دینی را به گونه‌ای برنامه‌ریزی می‌کند که حداکثر همپوشی در بینش‌ها، نگرش‌ها و عملکردهای این آرمان بزرگ را داشته، بتواند از انواع آسیب‌های فردی و اجتماعی جلوگیری نموده و

جدول ۱: نتایج شناسایی مؤلفه‌های بعد اخلاقی اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش

۱	از عوامل گناه و لغزش دوری می‌جوید.
۲	ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها را تشخیص می‌دهد و به پاسداری از ارزش‌ها پایبند است.
۳	از توانایی‌های خود به درستی استفاده می‌کند.
۴	اطاعت از والدین را وظیفه خود می‌داند و دیگران را نیز به این امر تشویق می‌کند.
۵	برای انجام کارهای خود برنامه‌ریزی می‌کند.
۶	انجام کار خیر را در راه خدا عبادت می‌شمارد.
۷	افکار و اعمال ناپسند را در شأن خود نمی‌داند و از انجام آن خودداری می‌کند.
۸	از لباس‌های مناسب اسلامی و ایرانی استفاده می‌کند.
۹	با دوراندیشی آینده بهتری می‌سازد.
۱۰	موازین دین و اجتماع را در آراستگی ظاهری رعایت و به ترویج آن اهتمام می‌ورزد.
۱۱	دیگران را با توانایی‌هایشان می‌شناسد و عیب‌جویی را یک ضد ارزش می‌داند.
۱۲	کمک به دیگران را بر کمک خواستن از آنها ترجیح داده و در ترویج آن می‌کوشد.
۱۳	رفتار و اعمال خود را بر پایه عقل و فکر ارزشیابی و انتخاب می‌کند.
۱۴	رفتاری متعادل دارد و به احساسات خود مسلط است.
۱۵	قوانین و مقررات را رعایت می‌کند و در ترویج آن می‌کوشد.

نتایج سؤال دوم پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی ادبیات فارسی دوره متوسطه نسبت به بعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟

تحلیل کتاب‌های مورد بررسی نشان داد که در مجموع ۱۵۴ مرتبه به بُعد اخلاقی اهداف مصوب توجه شده که میزان آن، در هریک از کتاب‌ها متفاوت است. در جدول‌های شماره ۲ و ۳ و نمودار (۱)، مجموع فراوانی‌های مربوط به اهداف جزئی در کتاب‌های ادبیات فارسی به تفکیک پایه تحصیلی آمده که به شرح ذیل است:

در کتاب‌های پایه‌های اول، دوم، سوم و چهارم متوسطه، به ترتیب ۵۱، ۳۷، ۱۸ و ۴۸، مرتبه به بُعد اخلاقی اهداف مصوب توجه شده است. نتایج تحلیل این کتاب‌ها نشان می‌دهد که به‌طور کلی در دوره متوسطه به ارائه مباحث گوناگون اخلاقی پرداخته شده است. اما اختلاف مشاهده‌شده بین فراوانی‌های مؤلفه‌های مورد بررسی، حاکی از این است که توجه به بُعد اخلاقی اهداف با شیب رو به رشد و مناسبی همراه نبوده است؛ زیرا سطح توجه به بُعد اخلاقی در هر پایه، باید متناسب با آن پایه باشد. در پایه‌های بالاتر، توجه بیشتر و همین‌طور سیر صعودی تا پایه چهارم ادامه داشته باشد. از بین اهداف مفهومی تحلیل شده، بیشترین توجه به هدف، در شأن خود ندانستن افکار و اعمال ناپسند و خودداری از انجام آن، با ۲۲ فراوانی یا ۱۴/۳ درصد بوده و به هدف ترجیح دادن کمک به دیگران، به جای کمک خواستن از آنها و ترویج آن با ۲ فراوانی یا ۱/۳ درصد کمتر توجه شده است. این نوع توجه نیز حاکی از نامتوازن بودن و عدم اولویت‌دهی به مؤلفه‌های اخلاقی در محتوای

یا برطرف‌کننده آن می‌باشد. نتایج تحلیل کمی این بخش، گویای این است که در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی، هر پایه‌ای خلأئی در ارائه مؤلفه‌های اخلاقی اهداف مصوب دارد که از اثربخشی مثبت آن می‌کاهد. از نظر کیفی نیز عدم جهت‌دهی مناسب و برنامه‌ریزی‌شده آن در بخش‌های گوناگون کتب درسی قابل تأمل است.

نتایج سؤال سوم پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟

تحلیل کتاب‌های مورد بررسی نشان داد که در مجموع ۱۷۲ بار به بُعد اخلاقی اهداف مصوب توجه شده که میزان آن در هریک از کتاب‌ها متفاوت است. در جدول‌های شماره ۴ و ۵ و نمودار ۲، مجموع فراوانی‌های مربوط به اهداف جزئی در کتاب‌های دین و زندگی، به تفکیک پایه تحصیلی آمده که به شرح ذیل است:

در کتاب‌های پایه‌های اول، دوم، سوم و چهارم متوسطه، به ترتیب ۴۸، ۵۹، ۲۳ و ۴۲ مرتبه به بُعد اخلاقی اهداف مصوب توجه شده است. نتایج تحلیل این کتاب‌ها، همانند کتاب‌های ادبیات فارسی، نشان می‌دهد که در کتاب‌های دین و زندگی پایه‌های چهارگانه، به ارائه مباحث گوناگون اخلاقی پرداخته شده است، اما اختلاف مشاهده‌شده بین فراوانی‌های مؤلفه‌های مورد بررسی حاکی از این است که توجه به بُعد اخلاقی اهداف با شیب مناسبی همراه نبوده است و در هر پایه متناسب با آن پایه نمی‌باشد. از بین اهداف مفهومی تحلیل‌شده، بیشترین توجه به هدف، استفاده درست از توانایی‌های خود با ۲۱ فراوانی یا ۱۲/۲ درصد بوده و به هدف‌های وظیفه دانستن اطاعت از والدین و تشویق دیگران به این امر و رعایت موازین دین و اجتماع در آراستگی ظاهری و اهتمام به ترویج آن، با ۴ فراوانی یا ۲/۳ درصد کمتر توجه شده است. این نوع توجه نیز حاکی از نامتوازن بودن و عدم اولویت‌دهی به مؤلفه‌های اخلاقی در محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی است. همچنین، درصد فراوانی اهداف مصوب اخلاقی نسبت به کل واحدهای ضبط شمارش‌شده، حاکی از این است که از کل ۴۹۱۲ واحد شمارش‌شده ۱۷۲ فراوانی یا ۳/۵ درصد به بعد اخلاقی اهداف مصوب اشاره نموده‌اند؛ در پایه اول، از تعداد کل ۱۰۹۵ واحد ۴۸ فراوانی یا ۴/۴ درصد، در پایه دوم، از تعداد کل ۱۱۴۵ واحد ۵۹ فراوانی یا ۵/۲ درصد، در پایه سوم، از تعداد کل ۱۴۱۵ واحد ۲۳ فراوانی یا ۱/۶ درصد و در پایه چهارم، از تعداد کل ۱۲۵۷ واحد ۴۲ فراوانی یا ۱/۸ درصد بوده است.

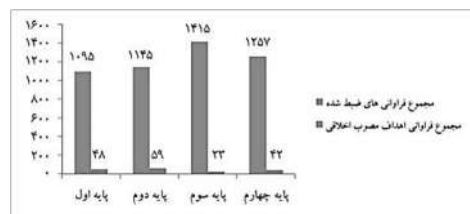
جدول ۴: نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی به لحاظ میزان توجه به بعد اخلاقی اهداف مصوب

پایه	اول	دوم	سوم	چهارم	مجموع
اهداف فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی	فراوانی
۱	۲	۱۱	۲	۴	۱۹
۲	۳	۱	۰	۱	۵
۳	۷	۴	۴	۶	۲۱
۴	۱	۲	۰	۱	۴
۵	۸	۵	۳	۲	۱۸
۶	۶	۱	۲	۳	۱۲
۷	۲	۰	۱	۵	۸
۸	۱	۱۳	۲	۱	۱۷
۹	۲	۲	۱	۸	۱۳
۱۰	۰	۱	۲	۱	۴
۱۱	۵	۴	۱	۲	۱۲
۱۲	۰	۳	۰	۳	۶
۱۳	۵	۲	۲	۲	۱۱
۱۴	۴	۸	۲	۱	۱۵
۱۵	۲	۲	۱	۲	۷
مجموع	۴۸	۵۹	۲۳	۴۲	۱۷۲

جدول ۵: میزان توجه کتاب‌های درسی دین و زندگی به بعد اخلاقی اهداف مصوب نسبت به کل واحدهای شمارش شده

پایه	مجموع واحدهای شمارش شده	مجموع اهداف مصوب اخلاقی	درصد فراوانی اهداف مصوب اخلاقی
اول	۱۰۹۵	۴۸	۴/۴
دوم	۱۱۴۵	۵۹	۵/۲
سوم	۱۴۱۵	۲۳	۱/۶
چهارم	۱۲۵۷	۴۲	۱/۸
جمع	۴۹۱۲	۱۷۲	۳/۵

نمودار ۲: میزان توجه کتاب‌های درسی دین و زندگی به بعد اخلاقی اهداف مصوب نسبت به کل واحدهای شمارش شده



در تحلیل کیفی می‌توان گفت: با توجه به اینکه کتاب‌های درسی «دین و زندگی»، متناسب با طرحی است که در قالب «راه زندگی» تبیین شده است تا دانش‌آموزان بیاموزند که دین، شیوه زندگی آنها برای رسیدن به سعادت و خوشبختی است. این نوع توجه نامتناسب و ناهمگون، نمی‌تواند به گونه‌ای مطلوب و اثربخش دانش‌آموزان را به سوی درک تعامل بهتر اخلاقی با خدا، خویش، دیگران و جهان هستی، سوق می‌دهد.

نتایج سؤال چهارم پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه اول دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟

تحلیل کتاب مورد بررسی نشان داد که در مجموع ۲۱ بار به بُعد اخلاقی اهداف مصوب توجه شده که میزان آن در هریک از اهداف متفاوت است. در جدول‌های ۶ و ۷ و نمودار ۳، مجموع فراوانی‌های مربوط به اهداف جزئی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول تحصیلی آمده که به شرح ذیل است:

از بین اهداف مفهومی تحلیل‌شده، بیشترین توجه به هدف، تشخیص ارزش‌ها و ضدارزش‌ها و پاسداری از آنها با ۵ فراوانی یا ۲۳/۸ درصد بوده و هدف‌های دوری جستن از عوامل گناه و لغزش، عبادت شمردن انجام کار خیر در راه خدا، در شأن خود ندانستن افکار و اعمال ناپسند و خودداری از انجام آن، رعایت موازین دین و اجتماع در آراستگی ظاهری و اهتمام به ترویج آن و شناخت توانایی‌های دیگران و ضدارزش دانستن عیب‌جویی مغفول واقع شده است. اهمیت مؤلفه‌های مغفول،

بدان سبب است که محرومیت ناشی از آن، بر جریان رشد دانش‌آموزان اثری تعیین‌کننده می‌گذارد. این نوع محتوا، وضعیتی را نشان می‌دهد که برنامه درسی از به بارآوردن تجربیات اخلاقی یادگیری در دانش‌آموزان عاجز می‌باشد. همچنین، درصد فراوانی اهداف مصوب اخلاقی نسبت به کل واحدهای ضبط شمارش شده، حاکی از این است که از کل ۱۰۴۵ واحد شمارش شده ۲۱ فراوانی یا ۲ درصد، به بُعد اخلاقی اهداف مصوب اشاره نموده‌اند.

جدول ۶: نتایج تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی به لحاظ میزان توجه به بعد اخلاقی اهداف مصوب

پایه اول		
اهداف	فراوانی	درصد
۱	۰	۰
۲	۵	۲۳/۸
۳	۱	۴/۸
۴	۱	۴/۸
۵	۲	۹/۵
۶	۰	۰
۷	۰	۰

۸	۱	۴/۸
۹	۳	۱۴/۳
۱۰	۰	۰
۱۱	۰	۰
۱۲	۱	۴/۸
۱۳	۲	۹/۵
۱۴	۲	۹/۵
۱۵	۳	۱۴/۳
مجموع	۲۱	۱۰۰

جدول ۷: میزان توجه کتاب درسی مطالعات اجتماعی به بعد اخلاقی اهداف مصوب نسبت به کل واحدهای شمارش شده

پایه	مجموع واحد های شمارش شده	مجموع فراوانی اهداف مصوب اخلاقی	درصد فراوانی اهداف مصوب اخلاقی
اول	۱۰۴۵	۲۱	۲

نمودار ۳: میزان توجه کتاب درسی مطالعات اجتماعی به بُعد اخلاقی اهداف مصوب نسبت به کل واحدهای شمارش شده



انسان‌ها، بیشتر مرهون اخلاق ستوده آنهاست؛ زیرا آنان در پرتو اخلاق شایسته و گسترش آن می‌توانند از حسن روابط اجتماعی برخوردار گردند و جامعه‌ای مطلوب در عرصه اخلاق همراه، با رفاه و آسایش واقعی ایجاد نمایند. در سایه‌سار اخلاق اجتماعی و جامعه اخلاقی ایده‌آل، آیین درست زندگی و راه و رسم حیات سعادت‌آفرین فراروی بشریت قرار می‌گیرد و خوشبختی دائمی را برای آدمی و پاکیزگی و شایستگی حقیقی را برای کل اعضای جامعه اسلامی به ارمغان می‌آورد (سلطانی رنانی، ۱۳۸۷). با توجه به مطالب فوق، این نکته استنباط می‌شود که با پوششی دو درصدی، نمی‌توان چنین جامعه اخلاقی را پایه‌ریزی نمود. از این رو، ضروری به نظر می‌رسد تا مؤلفان این کتاب، توجه بسیار زیادتری به اهداف اخلاقی مصوب نمایند.

نتایج سؤال پنجم پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب درسی زیست‌شناسی پایه اول دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟

متأسفانه تحلیل کتاب مورد بررسی نشان داد که هیچ‌گونه توجهی به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در محتوای این کتاب نشده است.

نتایج سؤال ششم پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب درسی تاریخ معاصر ایران پایه سوم دوره متوسطه، نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در سال ۱۳۹۲ توجه شده است؟

متأسفانه تحلیل کتاب مورد بررسی نشان داد که در محتوای آن، هیچ‌گونه توجهی به بُعد اخلاقی اهداف مصوب آموزش و پرورش متوسطه نشده است.

نتایج سؤال هفتم پژوهش: به چه میزان پایه‌های تحصیلی دوره متوسطه، نسبت به اهداف مصوب اخلاقی در سال ۱۳۹۲ توجه نموده‌اند؟

تحلیل کتاب‌های مورد بررسی نشان داد که میزان توجه به ابعاد اخلاقی اهداف مصوب در هریک از پایه‌های تحصیلی دوره متوسطه متفاوت است. در جدول ۸ و نمودار ۴، مجموع فراوانی‌های مربوط به اهداف مصوب در پایه‌های تحصیلی آمده که به شرح ذیل است:

از مجموع ۳۴۷ فراوانی، که به بُعد اخلاقی اهداف مصوب توجه کرده‌اند، پایه اول با ۱۲۰ فراوانی یا ۲۳/۲ درصد، پایه دوم با ۹۶ فراوانی یا ۲۶/۷ درصد، پایه سوم با ۴۱ فراوانی یا ۱۷/۶ درصد و پایه چهارم با ۹۰ فراوانی یا ۳۲/۵ درصد، به مؤلفه‌های مورد بررسی اشاره نموده‌اند. این امر، حاکی از این است که توجه به بُعد اخلاقی اهداف با شیب مناسبی همراه نبوده است؛ زیرا سطح توجه به بُعد اخلاقی در هر پایه، باید متناسب با ویژگی‌های روان‌شناختی و زیست‌شناختی دانش‌آموزان آن پایه باشد و در پایه‌های بالاتر توجه بیشتری شود.



کتاب‌های درسی به مباحث مختلف، محدودیت در حجم کتاب‌های درسی و تلقی کافی بودن فراوانی‌های بیان شده در کتاب‌های درسی می‌باشد. لازم است با بررسی‌های میدانی و استفاده از نظرات صاحب‌نظران، کافی بودن مباحث ارائه شده مورد بررسی دقیق‌تر قرار گیرد.

از جمله پیشنهاد‌های عملی برای کاربری یافته‌های پژوهش، می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱. در طراحی و تدوین محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه، بُعد اخلاقی اهداف مصوب بیشتر از پیش مدنظر قرار گیرد.

۲. برنامه‌ریزان درسی می‌توانند از یافته‌های این پژوهش، برای شناسایی محتوای مناسب‌تر برای توسعه شناخت دانش‌آموزان دوره متوسطه در بُعد اخلاقی استفاده کنند.

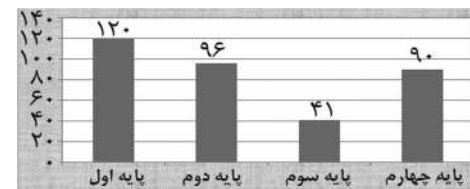
۳. از آنجاکه کتاب‌های درسی مورد بررسی در این پژوهش، به تعبیر صاحب‌نظران از جمله دروسی بوده‌اند که امکان توجه به بُعد اخلاقی اهداف مصوب را در خود داشته‌اند، می‌توان ضمن تشویق کارشناسان تألیف کتاب‌هایی که در این راستا موفقیت قابل قبولی داشته‌اند، از آنها در راستای آشناسازی بیشتر سایر گروه‌های تألیف کتاب‌های درسی در انتقال و توسعه این مباحث کمک گرفت.

۴. کتاب‌های مورد بررسی، همچنان عرصه توجه بیشتر به این مبحث مهم (بُعد اخلاقی اهداف مصوب) را در خود دارند. در این زمینه، باید اذعان کرد که برای ایجاد تغییر در سبک زندگی اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی دانش‌آموزان لازم است، از سوی صاحب‌نظران و نویسندگان بزرگ در محتوای کتاب‌ها به شیوه‌های مستقیم و غیرمستقیم، تغییراتی صورت پذیرد.

۵. دست‌اندرکاران آموزش و پرورش می‌توانند به کمک آموزش‌های ضمن خدمت، اهمیت پرداختن به مفاهیم مرتبط با اهداف مصوب اخلاقی را برای دبیران و سایر عوامل مدرسه توضیح و تشریح نمایند تا آنان در فرصت‌ها و مناسبت‌های گوناگون برای دانش‌آموزان، موضوع را تبیین نمایند.

۶. از آنجاکه دستگاه‌های مختلفی مسئول فرهنگ‌سازی در جامعه هستند، برای اثرگذاری بهتر برنامه‌ها و جلوگیری از تناقض و تضاد در محتوای برنامه‌ها، ارتباط و هماهنگی میان اهداف و محتوای آنها در تمامی نهادهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی پیشنهاد می‌گردد.

نمودار ۴. جمع‌بندی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه‌های چهارگانه نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب



جدول ۸. جمع‌بندی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه‌های چهارگانه نسبت به بُعد اخلاقی اهداف مصوب

اهداف مصوب اخلاقی	آماره	پایه‌های تحصیلی			
		اول	دوم	سوم	چهارم
فراوانی		۱۲۰	۹۶	۴۱	۹۰
جمع کل	درصد	۳۴/۶	۲۷/۷	۱۱/۸	۲۵/۹

## بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش، با هدف بررسی و تحلیل میزان توجه به بُعد اخلاقی اهداف مصوب در کتاب‌های درسی دوره متوسطه ایران، انجام شد و نتایج زیر به دست آمد:

۱. بر اساس بررسی اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش، تعداد پانزده مؤلفه برای بُعد اخلاقی استخراج گردید.

۲. در مجموع، ۳۴۷ مرتبه به بُعد اخلاقی اهداف مصوب توجه شده که میزان آن در کتاب‌های ادبیات فارسی پایه‌های اول، دوم، سوم و چهارم متوسطه، به ترتیب ۵۱، ۳۷، ۱۸ و ۴۸ مرتبه؛ در کتاب‌های دین و زندگی پایه‌های اول، دوم، سوم و چهارم متوسطه، به ترتیب ۴۸، ۵۹، ۲۳ و ۴۲ مرتبه؛ در کتاب مطالعات اجتماعی پایه اول متوسطه ۲۱ مرتبه می‌باشد. لازم به یادآوری است که در کتاب‌های زیست‌شناسی پایه اول و تاریخ معاصر ایران پایه سوم متوسطه، توجهی به بُعد اخلاقی اهداف مصوب نشده بود. یافته‌های مذکور، با نتایج پژوهش‌های یزدانی و حسینی (۱۳۹۰)، رستمی (۱۳۹۰)، هاشم‌زاده (۱۳۸۷) و پارسا (۱۳۸۷) همسو و با نتایج پژوهش‌های، کلبعلی (۱۳۸۴)، سیف‌الهی (۱۳۸۵) و کریم‌پور (۱۳۸۰) ناهمسو است.

۳. از مجموع ۳۴۷ فراوانی، که به بُعد اخلاقی اهداف مصوب توجه کرده‌اند، پایه اول با ۱۲۰ فراوانی یا ۳۴/۶ درصد، پایه دوم با ۹۶ فراوانی یا ۲۷/۷ درصد، پایه سوم با ۴۱ فراوانی یا ۱۱/۸ درصد و پایه چهارم با ۹۰ فراوانی یا ۲۵/۹ درصد، به اهداف مورد بررسی پرداخته‌اند.

۴. در مجموع، وضعیت میزان توجه به بُعد اخلاقی اهداف مصوب، در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، ضمن نامتناسب بودن با ویژگی‌های زیست‌شناختی، در حد پایین قرار دارد. این مسئله، منجر به تحقق کمتر اهداف مصوب می‌گردد. لازم به یادآوری است میزان توجه فعلی به اهداف مصوب اخلاقی، در کتاب‌های درسی دوره متوسطه ایران، به دلایلی همچون نگرش برنامه‌ریزان درسی، ترجیحات مؤلفان

## منابع

- اعراف، علی‌رضا و همکاران، ۱۳۸۶، *اهداف تربیت از دیدگاه اسلام*، تهران، سمت.
- باردن، لورانس، ۱۳۷۴، *تحلیل محتوا*، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی‌دوزی سرخابی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- پارسا، عبدالله، ۱۳۸۷، «سنجش میزان مطلوبیت تحقق اهداف آموزش متوسطه در استان خوزستان»، *مطالعات برنامه درسی ایران*، سال سوم، ش ۱۱، ص ۲۷-۴۳.
- تقی‌پورظهیر، علی، ۱۳۸۶، *مبانی و اصول آموزش و پرورش*، تهران، آگه.
- حراغاملی، محمدین حسن، ۱۴۰۹، *اق، و مسائل الشیعه*، قم، مؤسسه آل‌البیت ☞.
- داودی، محمد، ۱۳۸۵، «رویکردها و پرسش‌های بنیادین در تربیت اخلاقی»، *انجمن معارف اسلامی ایران*، سال دوم، ش ۲، ص ۱۵۳-۱۷۵.
- دیبايي صابر، محسن و همکاران، ۱۳۸۹، «میزان درگیری برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت‌های سواد خواندن بر اساس مطالعه بین‌المللی پرلز»، *نوآوری‌های آموزشی*، سال نهم، ش ۳۶، ص ۲۹-۴۹.
- رستمی، هاجر، ۱۳۹۰، *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از منظر مؤلفه‌های اخلاقی جهان‌شمول*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته برنامه‌ریزی درسی، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.
- رضادادنام، فاطمه، ۱۳۹۰، *مبانی و راهکارهای تربیت اخلاقی در قرآن کریم*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته علوم قرآن و حدیث، مشهد، دانشگاه فردوسی.
- رهنما، اکبر، ۱۳۸۴، *بررسی ویژگی‌های انسان مطلوب در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران*، تهران، مؤسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی.
- روزنانی، هاشم، ۱۳۸۱، «اسلامی کردن برنامه آموزشی و تحصیلی»، ترجمه سوسن کشاورز، *حوزه و دانشگاه*، سال نهم، ش ۳۲، ص ۸۷-۱۱۰.
- سادات، محمدعلی، ۱۳۸۴، *اخلاق اسلامی*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- سلطانی رنایی، مهدی، ۱۳۸۷، «ویژگی‌های ایده‌آل اخلاق اجتماعی و جامعه اخلاقی مطلوب از منظر علامه طباطبایی»، *کوثر*، ش ۲۸، ص ۳۳-۴۵.
- سیف‌الهی، وجه‌اله، ۱۳۸۵، میزان تحقق اهداف آموزشی کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی، رشت، شورای تحقیقات آموزش و پرورش.
- شریعتمداری، علی، ۱۳۶۷، *جامعه و تعلیم و تربیت*، تهران، امیرکبیر.
- فتحی و اجارگاه، کورش، ۱۳۹۰، *اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی*، تهران، بال.
- فرهین‌فرهانی، محسن، ۱۳۹۰، *فرهنگ توصیفی علوم تربیتی*، تهران، اسرار دانش.
- کلبعلی، ایراندخت، ۱۳۸۴، محتوای کتاب‌های تعلیمات دینی، اجتماعی و ادبیات فارسی در رابطه با آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی، تهران، گزارش پژوهش شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- کریم‌پور، شهین، ۱۳۸۰، بررسی قابلیت اجرایی اهداف آموزش و پرورش دوره متوسطه از دیدگاه جوانان، مشاوران، دبیران، مدیران و اعضای انجمن اولیاء و مربیان و استادان دانشگاه در استان خوزستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته راهنمایی و مشاوره، اهواز، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- گویا، زهرا، ۱۳۷۸، «سیر تحول و شکل‌گیری برنامه درسی آموزش متوسطه در ایرانی»، *تعلیم و تربیت*، ش ۵۷، ص ۵۹-۹۶.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳، *بحارالانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء.

معین، محمد، ۱۳۶۴، *فرهنگ فارسی معین*، تهران، امیرکبیر.

ملکی، حسن، ۱۳۹۰، *برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)*، مشهد، پیام اندیشه.

مهرمحمدی، محمود و همکاران، ۱۳۹۰، برنامه درسی (نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم اندازها)، تهران، سمت.

موسی‌پور، نعمت‌الله، ۱۳۹۰، *مبانی برنامه‌ریزی آموزش متوسطه*، مشهد، به نشر.

نوریان، محمد، ۱۳۸۹، *تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی ایران*، تهران، گویش نو.

هاشم‌زاده، معصوم، ۱۳۸۷، بررسی میزان تحقق اهداف دوره راهنمایی تحصیلی از دیدگاه افراد مرتبط در استان قم، قم، شورای تحقیقات آموزش و پرورش.

یارمحمدیان، محمدحسین، ۱۳۸۱، *اصول برنامه‌ریزی درسی*، تهران، یادواره کتاب.

یزدانی، جواد و محمد حسنی، ۱۳۹۰، «بررسی میزان انطباق اهداف راهنمای برنامه‌های درسی (دوره ابتدایی و راهنمایی) با اهداف مصوب شورای عالی آموزش و پرورش»، *مطالعات برنامه درسی ایران*، سال ششم، ش ۲۰، ص ۵۸-۷۹.

American Psychological Association (APA) (2008), *media online Etymology Dictionary*, From Dictionary. Com. Website: <http://dictionary.reference.com>.

Giroux, H, A, 1992, *The emancipation of teaching*, Boston, Allyn.

Eisner, E, W, 1979, *The educational imagination: on the desing and evaluation of school programs*, New york, Macmillan.

Macdonald, J, J, 2002, *Spiritual Health in Older Men. Paper Presented*, Interactive Seminar on Older Men and Community Building.

Midgley, C, & Anderman, E, L, 2003, Differences between elementary and middle school teachers and students, *Journal of Early Adolescence*, v. 15, N. 1, p. 90-113.

Niemi, H.G, & Junn, J, 1993, *Civic Sources and Political Knowledge Of School:Seniors*, Paper Presented at The Annual Meeting Of American Political Science Association, Washington, DC.

Ornestein, A. C, & Hunkins, F. P, 1993, *Curriculum:Foundations, principles, and issues, (Second Ed)*, Massachusetts, Allyn and Bacon.

Ryba, R, 1997, *Education, Democracy and Development: An International Perspective*, Boston and London, Kluwer American Publishers.

Schmitt, & Neal, 1999, Parental employment, school climate and children's academic and social development, *Journal of Applied - Psy chology*, v. 84, N. 5, p. 737.

Thornburg & Hershel, D, 1982, The total early adolescent in contemporary society, *high school journal*.

Unesco (2005), *A Comprehensive Strategy for Textbooks and learning Materials*, Paris, UNESCO.